

Záhorie

Skalický trdelník, Stupavské dni zelá, Červené víno, „bíué“ koláče... Zeleninárstvo a vinohradníctvo doplnila výroba keramiky a stavebné remeslá. Kultúru Záhoria spestrila kolonizácia Habánov, Chorvátov a Huncokarov. Oddaná zbožnosť pútnikov je kombinovaná s protestantskou racionalitou a zmyslom pre vtíp.

Historický vývin

V 8. storočí bolo Záhorie súčasťou Moravského kniežatstva a po vzniku Veľkej Moravy ležalo v jej centre. V 11. a 12. storočí bolo toto územie dosídlené Sikulmi a Plavcami, ktorí strážili hranice medzi českým a uhorským štátom a dôležité diaľkové obchodné cesty. Pochádzali z oblasti Sedmohradska. Dodnes sa zachovali miestne názvy Sekule, Stráže, Plavecký Štvrtok.

Južná časť Záhoria bola včlenená do Bratislavskej župy a severná časť sa stala súčasťou Nitrianskej župy. Obce Záhoria patrili k panstvám hradov Holíč, Šaštín, Korlát, Ostrý Kameň, Branč, Plavecký hrad a Pajštún a k holičskemu, šaštínskemu a veľkoleváarskemu panstvu. Záhorie sa územne člení na Podhorie, Pomoravie, severné Záhorie, západnú časť Myjavskej pahorkatiny a na Borský les. Podľa názvu Bory – Búry sa obyvatelia obcí Borský Mikuláš a Borský Peter nazývajú aj búrania, búrané. Severná hranica Záhoria prebieha približne v línii Jablonica, Prietrž, Turá Lúka, Vrbovce.

V 16. storočí sa na Záhorí usadzovali chorvátski kolonisti. Založili Mást (Stupava), Mokrý Háj pri Skalici a Borinku a vo väčšom počte sa usadili v Záhorskej Bystrici, Lozorne, Gajaroch a vo Vysokej pri Morave, ale aj v Senici, Uníne a Skalici. Boli roľníci a vinohradníci. Nevytvorili však súvislejšiu etnickú oblasť a postupne sa začali asimilovať.

V 16. storočí sa v oblasti Záhoria usadila skupina nemeckých remeselníkov, patriacich k náboženskej sekte anabaptistov (novokrstencov), zvaných habáni. Vyznačovali sa osobitým spôsobom života a spoločným hospodárením jednotlivých dvorov. Habáni boli známi predovšetkým džbánkarstvom. Zaoberali sa však aj inými remeslami, napríklad nožiarstvom, kováčstvom, stolárstvom, obuvníctvom, pytlíkárstvom, sitárstvom a murárstvom. Rovnosť vo výrobe a spotrebe sa vzťahovala na celú habánsku obec, ktorá bola jednotne organizovaná. Koncom 17. storočia sa majetkové aj náboženské spoločenstvo habánov rozpadlo. Do kultúry juhozápadného

Slovenska sa zapísali najmä svojim materiálnym prejavom – architektúrou a keramikou.

V polovici 18. storočia si v lesoch Malých a Bielych Karpát zakladali osady nemeckí drevorubači zvaní huncokari. Napriek mnohým migračným vlnám je v súčasnosti obyvateľstvo Záhoria po národnostnej stránke takmer homogénne slovenské. Od ostatného obyvateľstva odlišnú sociálnu a etnickú skupinu tvoria Rómovia, sústredení najmä v časti Plaveckého Štvrtku. Z konfesijného hľadiska prevažuje na Záhori obyvateľstvo rímskokatolíckeho vierovyznania. Marianka a najmä Šaštín sa od 18. storočia vyvinuli na známe pútnické miesta. Obyvatelia habánskych obcí, pôvodne anabaptisti, boli rekatolizovaní. Evanjelici a.v. sa vyskytujú v Malých Levároch a najmä v severnej časti Záhoria.

Materiálna kultúra

Hlavným zamestnaním prevažnej časti obyvateľstva Záhoria bolo roľníctvo. V najúrodnejšej časti Záhorskej nížiny (v Stupave a okolí) sa pestovala zelenina, najmä kapusta, ktorú chodili ženy predávať do Bratislavy a Viedne. V oblasti Holíča a Šaštína bol rozšírený chov dobytka a oviec. V mnohých obciach Záhoria sa venovali pestovaniu konopí. Olej z konopných semien predávali po celom Rakúsku, Uhorsku a Morave. Okolie Skalice a Holíča bolo významnou vinohradníckou oblasťou. Poddaní mohli od Michala do Vianoc slobodne predávať v obecných hostincoch svoje vína, z čoho mali značný príjem.

V Šaštíne a Holíči vznikli v 18. storočí manufaktúry. O ich rozvoj sa zaslúžili predovšetkým cisárovná Mária Terézia so svojím manželom Františkom Lotrinským. V roku 1743 zriadili v Holíči manufaktúru na výrobu fajansy, neskôr aj porcelánu a kameninových výrobkov. Využili odborné schopnosti habánskych majstrov, ktorí do svojho hrnčiarskeho umenia zasvätili aj svojich slovenských susedov. Strediskami výroby úžitkového hlineného čierneho riadu na Záhori boli do začiatku 20. storočia Veľké Leváre a Šaštín.

Manufaktúra na výrobu bavlnenej tkaniny – šaštínska kartúnka – vznikla v roku 1763. Vzhľadom na to, že po kartúne bol v Európe veľký dopyt, Mária Terézia zabezpečila manufaktúre značné privilégia. Kartúnka zamestnávala tisíce robotníkov, z nich niekoľko priamo v dielnach, zvyšok ako domáckych pradiarov a česačov ľanu a bavlny na rôznych miestach Uhorska, Čiech a Rakúska.

Pre vznik manufaktúr na Záhori bola neodmysliteľná doprava, čo si uvedomovala aj Mária Terézia a jej podnikavosť zanechala na tomto území stopy v podobe výstavby

ciest, mostov a viaduktov. Na spevnenie pôdy dala zalesniť obrovské plochy pieskových dún Záhorskej nížiny.

V 18. storočí mala významné miesto aj Skalica, ako hlavné stredisko remeselnej výroby v Nitrianskej župe. Stala sa tiež významným kultúrnym centrom. Zaslúžilo sa o to predovšetkým rozvinuté školstvo a kníhtlačiarne. Prvú kníhtlačiareň založili jezuiti v druhej polovici 17. storočia. K šíreniu slovenskej vzdelanosti výrazne prispela Škarniclova tlačiareň. V roku 1910 bolo v Skalici založené výšivkárske združenie, ktoré svojím vplyvom presiahlo rámec regiónu. Zameriavalo sa na zber, výrobu a predaj ľudových umeleckých výrobkov. Práce objednávalo u výrobcov na západnom a strednom Slovensku a na južnej Morave.

Pomerne priaznivé hospodárske pomery na Záhori sa koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia zmenili, až došlo k vysťahovalectvu do Ameriky. Záhoráci nachádzali často pracovné príležitosti v Rakúsku, kde pracovali ako priemyselní robotníci, remeselníci, služobníci a obchodníci so zeleninou. Pracovná migrácia bola charakteristická najmä pre obce ležiace pri hranici s Rakúskom. Jazykovú bariéru pomáhala preklenúť časovo ohraničená výmena detí medzi obyvateľmi na oboch stranách hranice.

Na záhorskej strane Malých Karpát sa ťažil v kameňolomoch vápenec. Starú tradíciu tu malo pálenie vápna. V tejto oblasti sa tiež vyskytovali suroviny vhodné na výrobu tehál. Pri Marianke ťažili bridlicu, ktorú využívali na pokrývanie a od roku 1863 sa z nej začali vyrábať aj školské tabuľky na písanie.

Ľudový sa na Záhori šil najmä z konopného plátna, obľúbená bola výšivka bielou a červenou hrubou bavlnou. Novšie formy preferujú jemnejšie odtiene modrej a ružovej farby v kombinácii s bielou.

Tradičné domy tu nájdeme hlinené, kamenné, ale i omietnuté drevené.

Najpoužívanejšou strešnou krytinou do konca 19. storočia bola slama. Pre hlinené domy na Záhori je typická vonkajšia úprava vchodu do domu – výpustok. Ide o dverový otvor spevnený plasticky vystúpeným portálom, ktorý vytvárajú bočné piliere a ich oblúkovité ukončenie. S osobitým výtvarným prejavom sa možno stretnúť v Lábe a okolitých obciach, kde sú steny domov, podbránia a sklá brán zdobené maľbami s námetom krajinky, fauny a flóry.

S tradičným staviteľstvom sa dodnes možno stretnúť najmä v Plaveckom Petri, kde sa nachádza rezervácia ľudovej architektúry. Zachoval sa komplex murovaných hlinených stavieb s profilovanými štítmami, murovanými výpustkami, postavenými z

nepálených tehál a kameňa. Medzi pamiatkovo chránené zóny patrí aj centrálna časť obce Záhorská Bystrica. Habánske dvory sú osobitosťou tohto regiónu. Domy boli väčšie, s obytnými podkrovmi, kryté zvláštne zhotovenou slamenou krytinou zvanou šindolák. Išlo o slamu spevnenú hlinou, vytvarovanú v drevenej forme. Vrstva hliny z vnútornej strany zabezpečovala strechu proti ohňu. Okrem obytných budov boli v jednotlivých dvoroch spoločné kuchyne, remeselnícke dielne a iné zariadenia. Do súčasnosti sa zachovali habánske dvory vo Veľkých Levároch, Sobotišti a Moravskom Jáne. Habánsky dvor vo Veľkých Levároch bol založený v roku 1588. Komplex je pamiatkovou rezerváciou.

Do súčasnosti sa na Záhori zachovalo viacero mlynských usadlostí. Unikátnym je veterný mlyn v Holíči zvaný povjetrňák – jediný zachovaný na Slovensku. Ide o typ tzv. holandského veterného mlyna, postaveného v 19. storočí. V 60. rokoch 20. storočia bol rekonštruovaný, zachovaný je však bez pôvodného vnútorného technického zariadenia. Tradičná architektúra na Záhori je obyvateľmi blízkych miest využívaná na rekreačné bývanie – chalupárstvo.

Duchovná kultúra a folklór

Z kalendárnych obyčají sa dosiaľ zachovali najmä fašiangové obchôdzky, stávanie májov a veľkonočné šibanie. Dlhé vrbové prúty šibačov vyzdobené stuhami zvyknú byť vystavené v záhorských krčmách. Fašiangové obchôdzky sú vo svojej podobe osobitosťou Záhoria. Obchôdzkami masiek po dedine, spojenými so spevom a tancom sa mladí muži – pôvodne regrúti - predstavujú ako osobitá sociálna skupina a od prizeraajúcich si odnášajú výslužku. V Borskom Mikuláši sa nazývajú šablári, v Borskom Petri, Šaštíne a Štefanove turci.

Záhorský región predstavuje oblasť, kde sa udomácnili rôzne formácie dychových kapiel, ktoré prekryli staršie vývinové vrstvy hudobnej tradície. Na Záhori boli rozšírené gajdy a sedliacke sláčikové muziky. K tradičným hudobným nástrojom patril aj cimbal a v okolí Senice sa vyskytovala i citara. O zber ľudových piesní na Záhori sa zaslúžil operný spevák Janko Blaho, ktorý svoje zápisky publikoval v spevníčkoch nazvaných Záhóracke pjesničky. Speváckou osobnosťou Záhoria bola Eva Studeničová. Záhorský tanečný folklór je príbuzný moravskému, zachovali sa tu obradové tance a vo zvýšenej miere do tanečnej kultúry prenikli nové tance ako šotyš, polka, mazúrka, čardáše, verbunky.

Neodmysliteľnou súčasťou folklóru sú vtipy o Záhorákoch. Vďaka charakteristickým nárečovým a kultúrnym odlišnostiam je Záhorák pre obyvateľov Bratislavy

synonymom ťažkopádneho, ale často i prefikáneho vidiečana.

Poprednými predstaviteľmi scénického spracovania záhoráckeho folklóru je folklórny súbor Skaličan zo Skalice a detský folklórny súbor Slniečnica – Slunečník z Gajar.

Z folklóru Záhoria čerpajú aj detské folklórne súbory v Bratislave – najmä bratislavský Vienok a chorvátsky súbor Grbarčieta v Devínskej Novej Vsi.

Gurmánskou regionálnou špecialitou je skalický trdelník – orechový koláč ovinutý a upečený na drevenej alebo kovovej tyči zvanej trdlo. Ambulantná výroba a predaj skalických trdelníkov sa stali súčasťou podujatí jarmočného charakteru aj v iných regiónoch Slovenska. Miestnou špecialitou sú aj vysoké skalické svadobné torty. S fašiangovým obdobím sa spája pečivo nazývané boží milosti, krapne alebo triesky, na Veľkú noc sa piekli jidáše.

Kam za ľudovou kultúrou

Dokumentáciu materiálnej kultúry Záhoria sústreďuje Záhorské múzeum v Skalici, založené roku 1903 pôvodne ako súkromné múzeum dr. Pavla Blahu. Sídlí v secesnom Národnom (Katolíckom) dome s maľovaným priečelím, postavenom v roku 1905 podľa projektu popredného architekta Dušana Jurkoviča. V objekte bývalej holičskej manufaktúry sa nachádza múzeum keramiky – fajansy. S džbánkarskou tradíciou súvisí aj Múzeum Ferdiša Kostku v Stupave a vo Veľkých Levároch, kde je sprístupnený džbánkarsky dom J. Horna, v ktorom je vybudované habánske múzeum. Lokálny charakter je Múzeum Michala Tillnera v Malackách. Vzniklo v roku 1975 v renovovanom objekte bývalého Froncovho mlyna z 18. storočia Ľudovú architektúru a interiér možno vidieť v rodnom dome Jána Hollého v Borskom Mikuláši, kde je zachovaný aj tradičný dom so slamenou strechou. Kostolište je rodiskom Martina Benku. Jeho život a dielo pripomína rodný dom aj pamätná izba. Roľnícky dom je sprístupnený v obci Gbely.

Folklórnym podujatím lokálnejšieho charakteru sú Záhorácke ľudové slávnosti v Malackách. Do súčasnosti si chorvátsky jazyk, kultúru a povedomie chorvátskeho pôvodu zachovali obyvatelia Devínskej Novej Vsi, ktorá je kultúrnym centrom Chorvátov na Slovensku. Každoročne sa tu koncom júna koná Festival chorvátskej kultúry. Stupavčania nadviazali na svoje zeleninárske tradície oslavou sviatkov kapusty nazvaných Dni zelá. Ne prelome leta a jesene lemujú hlavnú cestu v Stupave pútače na predaj kapusty v miestnych dvoroch.

Záhorie je rekreačným zázemím Bratislavčanov, nielen chalupárov, ale aj turistov.

